

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O'ZBEK TILINING XORIJDA O'QITILISHI: TA'LIM NAZARIYASI VA AMALIYOTI

XALQARO ILMIY-AMALIY ONLAYN ANJUMAN MATERIALLARI

2024-yil 16-aprel

Toshkent – 2024

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-iyuldagi PQ-200 qarori ijrosini ta'minlash to'g'risi"dagi 2024-yil 18-yanvarda tasdiqlangan 16-sonli buyrug'iga 1-ilovasidagi 2024-yilda xalqaro miqyosida o'tkaziladigan ilmiy va ilmiy texnik tadbirlar rejasi asosida Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida 2024-yilning 16-aprelida "O'zbek tilining xorijda o'qitilishi: ta'lim nazariyasi va amaliyoti" Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani o'tkazildi.

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlandi, maqolalarda o'zbek tilining xorijiy til sifatida o'qitishda qo'llanayotgan va foydalanish mumkin bo'lgan zamonaviy metodik yondashuvlar, axborot va pedagogik texnologiyalar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha o'zbek tilidan dars beradigan taniqli olimlar, metodistlar, o'qituvchilar bilan bir qatorda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

G.Norimova – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, N.Musulmanova, X.Kadirova, O.Abduhakimova, Y.Shirinova,

O.Turakulova, D.Elova, G.Iskandarova, Y.Do'smurodova

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2024-yil 25-apreldagi 9-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

LINGVOSTATISTIKA – TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY VA AMALIY SOHASI

Oydinniso Nasirdinova¹

Annotatsiya. Tilshunoslikka miqdoriy tahlil metodi sifatida kirib kelgan lingvistik statistika til hodisalarini empirik shaffoflikda tadqiq etish imkonini beradi. Lingvostatistika til birliklarini hisoblash, ularni tartiblash va ma'lum tizim asosida tahlilga tortishni osonlashtiradi. Ayniqsa, fonetik, leksik va grammatik birliklarning og'zaki va yozma nutq shakllarida qo'llanish darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Bu metoddan foydalanish uchun lingvostatistikaning mohiyati, tarixi, o'zbek va jahon tilshunosligidagi natijalari hamda tamoyillarini o'rganish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar. *lingvostatistika, statistika, statistik usul, statistik tamoyil, statistik tahlil, chastota tahlili.*

Annotation. Linguistic statistics, introduced into linguistics as a method of quantitative analysis, makes it possible to study language phenomena in empirical transparency. Lingvostatistika makes it easy to count language units, sort them and analyze them based on a certain system. It is especially important in determining the level of use of phonetic, lexical and grammatical units in oral and written forms of speech. To use this method, it is appropriate to study the essence, history, results and principles of linguostatistics in Uzbek and world linguistics.

Key words. *linguostatistics, statistics, statistical method, statistical principle, statistical analysis, frequency analysis.*

Har bir tadqiqot ishida o'rganilayotgan masalaning yechimi uchun aniq, bosqichma-bosqich va samarali metod – yo'l, usulni tanlay olish tadqiqotchining asosiy vazifasidir. Bunda mantiq va falsafaning muayyan qonuniyatlari amaliy ahamiyat kasb etadi. Mavzuning aniqlanishi, zarur ma'lumotlarning to'planishi va ma'lum tizim asosida harakatlanish empirik tadqiqot metodlari (kuzatish, taqqoslash, o'lchash, eksperiment), nazariy tadqiqot metodlari (abstraktlikdan konkretlikka ko'tarilish), empirik va nazariy tadqiqot metodlari (analiz va sintez, induksiya va deduksiya, modellashtirish, abstraktlashtirish va boshq.) [2; 9-10] asosida amalga oshadi. Fanlararo o'zaro aloqalar ham tanlangan metodlar natijasida o'z chegaralarini kesib o'tadi. Bugungi kunda tilshunoslik sohasida yangidan-yangi va turlicha tadqiqot metodlari keng qo'llanilmoqda. Jumladan,

---

¹ Oydinniso Nasirdinova – ToshDO'TAU tayanch doktoranti

Iqtibos uchun: Nasirdinova, O. (2024) Lingvostatistika – tilshunoslikning zamonaviy va amaliy sohasi. // "O'zbek tilining xorijda o'qitilishi: ta'lim nazariyasi va amaliyoti" nomli xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari. 2024-yil 16-aprel. Toshkent – 2024. 70-74 b.
DOI: 10.52773/tsuull.conf.2024.16.4/TCYE2158

matn tadqiqida lingvostatistik metodning ommalashuvi lingvistik tahlil metodlari (fonetik, morfem, leksik, morfologik, sintaktik tahlil) natijalarining miqdoran tizimga solinishini, til birliklarining modellashishini, kompyuter lingvistikasi imkoniyatlariga yondashuvni, zamonaviy algoritmik ma'lumotlarning shakllanishini va korpus lingvistikasining rivojlanishini ta'minlaydi.

Lingvostatistika tilshunoslikning bir sohasi bo'lib, til materiallarini miqdoriy (statistik) usullar yordamida tahlil qilish bilan shug'ullanadi. Bu soha tilning turli jihatlarini, jumladan, so'zlar va grammatik tuzilmalar tarqalishini, tilning evolutsiyasini, til variantlarining geografik tarqalishini va boshqalarni o'rganadi. Lingvostatistika, shuningdek, tilni o'rganishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradi, bu esa katta hajmdagi ma'lumotlar ustida ishlashni ancha osonlashtiradi.

Lingvostatistik metoddan amaliyotda foydalanish uning mohiyatini, tarixini, tamoyillarini va asosini mazmunan tushunishdan boshlanadi. "Ma'lumki, "statistika" atamasi lotincha "status" so'zidan olingan bo'lib, hodisalarning holati, ahvolini bildiradi. Keyinchalik "status" so'zi negizidan "stato" – davlat, "statusta" – davlatni biluvchi, "statistika" – davlat to'g'risidagi muayyan ma'lumotlar yig'indisi, degan tushunchalar kelib chiqqan. Hozirgi vaqtda statistika deyilganda, quyidagilar tushuniladi: a) o'z obyekti va usuliga ega bo'lgan mustaqil fan: b) amaliy faoliyatdagi mustaqil tarmoq, ya'ni Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi, viloyatlarda iqtisodiyot va statistika bosh boshqarmalari, tumanlarda iqtisodiyot va statistika bo'limlari; d) ijtimoiy hayotning turli tomonlarini ta'riflaydigan umumiy ko'rsatkichlar, statistik raqamlar." [1; 6] O'z navbatida jamiyatni deyarli barcha tarmoq va sohalarida statistika me'yor va qonuniyatlariga ko'ra aniq yo'l – metod sifatida namoyon bo'ladi. Statistik metodlar ma'lumotlarni tahlil qilish va ular asosida xulosalar chiqarish uchun ishlatiladigan matematik usullardir. Bu metodning tub o'zagi bir necha bosqichli vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Ma'lumotlarni to'plash: Tadqiqot uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar yig'iladi. Bu ma'lumotlar so'rovlar, eksperimentlar, kuzatishlar yoki mavjud ma'lumotlar bazalaridan olinishi mumkin.

2. Ma'lumotlarni tahlil qilish: Yig'ilgan ma'lumotlar ustida turli statistik tahlillar o'tkaziladi. Bu tahlillar orqali ma'lumotlar o'rtasidagi munosabatlar, umumiylik va xususiylik kabi dialektik aloqalar aniqlanadi.

3. Model yaratish: Statistik modellar yordamida ma'lumotlar tahlil qilinadi va kelajakdagi voqelikni bashorat qilish uchun ishlatiladi.

4. Xulosalar chiqarish: Tahlil natijalariga asoslanib, ilmiy yoki amaliy xulosalar chiqariladi.

Statistik metod ichki tizim asosiga ega bo'lib, bir-biriga bog'liq va yondosh bo'lgan tahlil usullaridan iborat. Chastota, dispersiya, korrelatsiya, regressiya kabi tahlil turlari statistik metodning ma'lumotlar bilan ishlash qamrovini belgilaydi.

XXI asrda kompyuter lingvistikasi sohasida tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu soha til materiallarini kompyuter yordamida tahlil qilishni o'z ichiga oladi va

lingvostatistika bilan o'zaro bog'liqdir. XX asrning 30-40-yillarida I.Kissen lingvostatistikaning asoschisi sifatida tanilgan. Keyinchalik, 60-70-yillarda lingvostatistik tadqiqotlarni S.Rizayev, S.Muhammadiyev, S.Otamirzayeva kabi olimlar olib borgan. Bu bo'yicha maxsus laboratoriya tashkil etilgan va mustaqillik yillarida ushbu sohaga yana e'tibor qaratilgan. [5]

O'zbek tilshunosligida lingvistik statistikaga asoslangan ilmiy ishlar o'tgan asrning 50-yillarida ommalasha boshlagan. Matn tilshunosligining shakllanishi va matn tahlili bilan bog'liq tadqiqotlarning birlamchi bosqichida lingvistik statistika til va nutq birliklarining matnda qo'llanish darajasini aniqlashda ko'p qo'llanildi. "O'tgan asrning 20-30-yillaridan boshlab o'zbek olimlari til hodisalarini o'rganishda statistik metodlardan foydalanishgan. O'zbek matbuoti tilining leksik tarkibini o'rgangan V.V.Reshetov o'zbek tilshunosligida birinchi bo'lib lingvostatistik metoddan foydalanishni boshlab bergan edi." [2; 23] Bu yo'nalishda A. Borovkov, F.Abdullayev, M.Mirzayev kabi olimlar (matbuot tilining leksik tahlilida), I.Rasulov (o'zbek tilida harbiy leksika tadqiqida), G.Muhammadjonova (o'zbek tilida ruscha-baynalminal leksikani miqdoran o'rganishda), B.Bafojev (Alisher Navoiy asarlari leksikasi tadqiqida), I.Mirzayev (she'riy matnlarning leksik va morfologik tahlilida), Sh.Egamova (Alisher Navoiy asarlari tilidagi qadimgi turkiy leksika tadqiqida) kabi olimlar samarali natijalarga erishishdi. O'zbek tilshunosligida lingvostatistik metoddan oqilona foydalanish asosidagi leksikografik ishlarda bir guruh olimlarning sa'y-harakatlari bilan "Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati" (2001) yaratildi. Chastotali lug'atlarning shakllanishi ham aynan lingvistik statistikaga asoslanadi.

Tilshunoslikka yangi talqinlar va qarashlarni tezkor va shiddatli zamonga mos ravishda tatbiq etayotgan jahon lingvistikasida statistik metoddan foydalanish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tilni modellashtirish, kompyuter va korpus lingvistikasini rivojlantirish lingvostatistika orqali ko'zlangan natijani beradi. Bunda miqdor va sifat (mohiyat) uyg'unligi, umumiylik va xususiylik, tizimlilik va yaxlitlik o'zaro taqqoslashlar, tahlillar asosida har qanday tadqiqot ishini osonlashtiradi. "...sifat tahlilining miqdoriy tahlildan farqi shundaki, bunda ma'lumotlarda topilgan yoki aniqlangan til belgilariga chastotalar, foizlar va shunga o'xshash matematik amallar orqali yondashilmaydi. Miqdoriy tadqiqotlarda lingvistik xususiyatlar tasniflanadi, hisobga olinadi va bu kuzatilgan faktlarni tushuntirish uchun yanada murakkab statistik modellar tuziladi." [3; 233].

So'nggi yillarda tilshunoslar bir necha sabablarga ko'ra statistik metoddan foydalanishmoqda: birinchisi – lingvistik farqlanishni aniqlashda, jumladan, nutq shakllari – og'zaki va nutq farqlanishida muayyan til birliklarining nutqiy xoslanishi qay darajada ekanligi statistik tahlilga tayangan holda amalga oshadi. Nutq shakllariga asoslangan ilmiy ishlarda og'zaki va yozma nutq birliklarining nutqiy holati – tildan foydalanuvchilarning yoshi, jinsi, adabiy va umumiste'mol tarkibiga oidligi, ijtimoiy jarayonlardagi namoyishi, turli uslublarga mansubligi

nuqtayi nazaridan qo'llanish darajasini aniqlash amaliy tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, tilni o'qitish yoki o'rganishda qaysi metod orqali harakatlanish samaradorligi empirik tarzda taqqoslashlarda statistik tahlilga tayanadi. Ayniqsa, til o'qitish jarayonida leksik va grammatik bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda "oddiydan murakkabga" tamoyilini qo'llash, dastlab, til birliklarini nutqda qo'llanish darajasini aniqlash, ularni faol va nafaollik xususiyatiga ko'ra aniq tizimga joylashtirishni taqozo etadi. Fonetik, leksik va grammatik til birliklarining nutqda qo'llanish darajasi statistik metodning chastota tahlili asosida amalga oshadi. Tilshunoslikda chastotalar, tilning turli jihatlarini tahlil qilish va tushunish uchun juda muhimdir. Chastota tahlilidan tilshunoslar quyidagi maqsadlarda foydalanishlari mumkin:

a) So'z va iboralarning qo'llanish darajasini aniqlash: Og'zaki va yozma nutqda so'z va iboralarning qo'llanish darajasini aniqlash orqali tilning leksik xususiyatlarini tahlilga tortish;

b) Til o'zgarishlarini tadqiq etish: Vaqt o'tishi bilan tilning qanday o'zgarayotganini kuzatish, yangi so'zlar va iboralar qanchalik tez yangilanayotgani yoki eskirayotganini tahlil qilish;

c) Til qoidalarini tizimlashtirish: Grammatik qoidalar va sintaktik tuzilmalarning qo'llanish darajasi va tilning qurilish qonuniyatlarini amaliy jihatdan osonlashtirish;

d) Til birliklari va ularning variantlarini solishtirish: Turli shevalar yoki tillar o'rtasidagi farqlarni aniqlashda chastota tahlili muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda statistikadan foydalanish empirik tadqiqotlarda shaffoflikni ta'minlaydi. Lingvistik statistikadan foydalanishda quyidagi asosiy tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiq:

- Namunaviylik: Tadqiqot uchun tanlangan ma'lumotlar to'plami, o'rganilayotgan til segmentining xilma-xilligini va turli ijtimoiy guruhlarini aks ettirishi kerak.

- Xilma-xillik: Ma'lumotlar to'plami, tilning keng doirasini qamrab olishi va umumiy xulosalarga ega bo'lishi uchun yetarli darajada katta va xilma-xil bo'lishi kerak.

- Xolislik: Tadqiqot natijalari, tadqiqotchining shaxsiy fikrlari yoki oldindan qabul qilingan taxminlardan xoli bo'lishi lozim.

- Aniqlik: Ma'lumotlar to'plami va tahlil usullari, tadqiqot savollariga aniq va ishonchli javoblar berish imkonini taqdim etishi kerak.

- Takrorlanuvchanlik: Boshqa tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilganida ham xuddi shunday natijalarga erishish imkonini beruvchi tadqiqot metodologiyasi ishlab chiqilishi shart.

- Ishonchlilik: Tadqiqot natijalari tasodifiy emas, balki ma'lum bir darajada ishonchli statistik ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Xulosa shuki, tilshunoslikda statistik metoddan foydalanish tadqiq va tahlilga tortilayotgan ma'lumotlarni – til birliklarini miqdoran aniqlashtirish,

tartibga solish, tizimlashtirish va modellashtirish orqali ularni zamonaviy talqin – kompyuter va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishiga yo'l ochadi.

ADABIYOT:

Abdullayev Y. Statistika nazariyasi (darslik). – Toshkent, 2002.

Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 273

Pascaul Cantos. Do we need statistics when we have linguistics? // www.researchgate.net, 2002 (January).

Shravan Vasish, Bruno Nicenboim. Statistical methods for linguistic research: Foundational Ideas - Part I // 2022.

Yo'ldoshev B. Kompyuter lingvistikasi: muammo, yechim va istiqbol // "Ma'rifat" gazetasi, 2013 (Oktabr).

Yo'ldoshev B. Matnni o'rganishning lingvostatistik metodlari. Uslubiy qo'llanma. 1-qism. – Samarqand: SamDU nashri, 2008. – B.90

MUNDARIJA:

1	Muhammedova S. Shirinova Y. Ko'p tillilik va ko'p madaniyatlik muhitida o'zbek tilini o'rgatish masalalariga doir.....	3
2	Kadirova X.B. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda mustaqil ta'limning ahamiyati.....	7
3	Iskandarova G.T. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rganishda so'z ma'nolarini o'zlashtirish.....	15
4	Musulmanova N. Filologiya yo'nalishi rusiyzabon guruhlarida o'zbek adabiyoti fanini o'qitishda asar tahlili muammolari.....	21
5	Isayeva Sh. Adabiy o'qish darslarida ruhiyat masalalarining o'rganilishi..	25
6	Do'smuradova Y. Badiiy matnni tahlil qilish tamoyillari.....	31
7	Turakulova O.A. O'zbek tili mashg'ulotlarida adabiy o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning amaliy jihatlari.....	35
8	Məmmədov X. Kadirova X. X(iks)-femik xarakterli özbək və azərbaycan atalar sözlərinin tipoloji xüsusiyyətləri.....	39
9	Elova D.Q. O'zbek tilining rasmiy axborot uslubini yaratishda nutq uslublarining ahamiyati.....	45
10	Abdulkhaimova O. O'zbek muloqot xulqining sotsiologik xususiyatlari.....	56
11	Xo'jayev N. O'zbek tilida murojaat shakllari va ularning gender xoslanishi.....	61
12	Aytniyazova N. O'zbek va qoraqalpoq tillarida oziq-ovqat mavzusidagi maqollarning lingvomadaniy xususiyatlari.....	66
13	Nasirdinova O. Lingvostatistika – tilshunoslikning zamonaviy va amaliy sohasi.....	70
14	Khidoyatova D.A. Views of eastern thinkers on interactive education and its principles.....	75
15	Davronov A.S. O'zbek tilini badiiy filmlar va badiiy adabiyotlar vositasida o'rgatish.....	79
16	Аликулова М. Анализ изучения языка и стиля произведений А.И.Куприна.....	82
17	Bazarova D.B. Ta'lim rus tilida olib boriladigan guruhlarda "o'zbek tilida so'z tarkibi" mavzusini o'rgatish tajribasidan.....	88
18	Yo'ldosheva Y.A. Grafologik tahlil qilish metodikasi.....	91
19	Beysenova A. Kadirova X. Soliq sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlaridagi lingvistik muammolar.....	96
20	Pardayeva M.Ch. Xorijliklarga o'zbek tilini maqsadli o'qitishda yuzaga keladigan muammolar va muqobil yechimlar.....	102
21	Shodmanov T.A. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda autentik materiallar uchun topshiriqlar tuzish metodlari.....	107
22	Abduqodirova N. Multilingualizm muhitida shakl va ma'no munosabatlarini o'qitishning lingvokulturologik jihatlari.....	112